

חולדה עלון מיוחד ליום ההולדת ה- 86 – אוקטובר 2016

תוכן:

1. סיפור ענף הזית וכרם הזיתים בהיסטוריה של חולדה

חברות חולדה בעבודת המסיק בכרם הזיתים – שנות ה- 30

הזית בתולדות חולדה

איך הוקמה חוות חולדה וכרם הזיתים כענף עיקרי שלה?

בשנת 1904, מספר חודשים לפני מותו, ביקש הד"ר הרצל מנציגיו בארץ ישראל לרכוש קרקע של עד כ- 10000 דונם במרחב שבין יפו לירושלים, אותו ראה בדרכו ברכבת לירושלים לפגישה עם הקיסר הגרמני וילהלם השני בשנת 1898, עליה יהיה אפשר "לייסד קולוניה לדוגמה על פי שיטת אופנהיימר". את הרכישה ביצעו בשנת 1905 שלושה, שהיו בעלי נתינות שמאפשרת זאת, אליהו ספיר שהיה נתין גרמני, דוד ילין ואהרון אייזנברג שהיו נתינים עותומניים. הם הצליחו לקנות רק 2000 דונם (מאוחר יותר ב- 1927 נוספה רכישה של 860 דונם). עבור הקרקע שולמו, לפי מלה גיטלין בחוברת חולדה, תש"ב, 54.950 פרנק. לאחר שלוש שנים ללא שימוש בקרקע עמד לחול עליהם חוק ה"מחלול" העותומני והם הוכרחו לקבוע את הפעילות וייעוד הקרקע שנרכשה ולעבד אותה בטרם יאבדו, ואז נקבע הייעוד – חוות הכשרה לחלוצי העלייה השנייה. לאחר מותו של הרצל בשנת 1904 הוקמה לזיכרו קרן "תרומת עצי הזית" ובמימונה ניטע בחוות חולדה כרם בן 700 דונם של זיתים (התרומה הקטנה האפשרית הייתה – 7.50 פרנק, שהם 3 רובל = 1.5 דולר, כדרוש לנטיעת עץ זית והטיפול בו עד שיישא פרי). בניהולו של מנהל החווה, לואי בריש, נבנה בית למנהל ומשפחתו בתכנונו של האדריכל יוסף ברסקי, הוא כלל שתי קומות, גזוזטראות מפוארות וחלונות הדומים לסגנון הגוטי עם זכוכית צבעונית שעלותו הכתה בתדהמה את ד"ר רופין, מנהל המשרד הארץ ישראלי של ההסתדרות הציונית - 5000 פרנק – 200 לא"י! קצת ב"גנבה", ולא בדיוק לפי מטרת הקרן, נשתלו גם מעט עצי סרק מסביב לבית מנהל החווה, וגם עצי פרי שונים, שקדים בעיקר, חרובים ועוד. בזמן מלחמת העולם הראשונה כאשר העצים לא טופלו, נגרם נזק רב לעצי הזית אך עצי הסרק החזיקו יפה מעמד והוכיחו את יכולתם לשרוד ולהוות בסיס טוב והתחלה של יער.

השתילים לנטיעת כרם הזיתים גודלו במשתלת בן שמן והפועלים ששתלו אותם היו מראשון לציון ואף מירושלים. איכרי עקרון (מזכרת בתיה) המנוסים בתנאי הארץ, טענו שהאדמה איננה מתאימה לגידול זיתים מאחר שהיא כבדה ונבקעת בקיץ, ואם אמנם יגדלו העצים הרי פרי הם לא יישאו. מסתבר לאחר זמן שמתוך 12000 השתילים הנטועים נקלטו רק 3000 ולפיכך דורשים אנשי הקרן "לתרומת עץ הזית" להקים משתלה בחולדה עצמה. כעבור זמן קצר הפכה חולדה לחוות הכשרה לחלוצי העלייה השנייה תחת הסיסמא: "הכשרת הקרקע בשביל האנשים, הכשרת האנשים בשביל הקרקע, והכשרת התנאים לשניהם".

במשך 20 שנה עברו בחולדה מספר קבוצות שהוכשרו אך לא נשארו במקום אלא עברו משם למקומות אחרים בארץ – באר-טוביה, נהלל, כפר יחזקאל, כפר חיים ועוד. בתערוכה חקלאית של הממשלה ביפו, באוקטובר 1920, זכתה הקבוצה מחולדה בפרס ראשון על זיתיה היפים וכן על הגבינה הטובה ביותר. רק לאחר שנת 1925, כאשר הגיעה קבוצת "פרוסקורוב" והתיישבה בחולדה הוחל בכבישת זיתים למאכל, תחילה לניסיון, אשר הצליח ונמשך.

באוגוסט 1929 הותקפה חוות חולדה ע"י המוני ערבים במסגרת מאורעות תרפ"ט, ולאחר קרב גבורה בוצעה הפרדת כוחות ע"י המשטרה הבריטית, המגינים פונו תוך השארת גופתו של אפרים צ'יז'יק, איש ה"הגנה" אשר בא לעזרת אנשי המקום ונפל בקרב. הוא נקבר במקום וכעבור מספר שנים הוקמה לזכרו, ליד הקבר, אנדרטת "עבודה והגנה" ע"י הפסלת בתיה לישנסקי.

במשך שנה עמדה חוות חולדה, על היער וכרם הזיתים, ריקה מאדם וכמעט ללא טיפול, למעט ביבול הזיתים בו טיפל בהסכם עם מח' הנטיעות של הקק"ל, ברוך דיאמנט, שהיה מוכתר קבוצת מגיני חולדה במאורעות תרפ"ט, אשר מעריך את היבול במכתב מאוגוסט 1930 ב- 15-20 קנטר (1 קנטר שווה ל-288 ק"ג), כ- 5.5 טון. הוא מכר ליהודי מבן-שמן בשם בלסקי את יבול הזיתים במסיק עצמי ובכך הבטיח מחיר סביר ובעיקר עבודה עברית. לקראת מסיק 1931 דורש יוסף וייץ איש הקק"ל מאנשי "הפלוגה המקובצת" של "איגוד גורדוניה", שאיישה את המקום מדצמבר 1930, למנות את עצי הזית הנושאים השנה פירות ולהעביר אליו מיד את התוצאות. (פעולה זו של מיפוי ורישום פרטני של מצב העצים נעשתה נוהל של קבע, א.פ.). מתקיים דין ודברים עם דיאמנט ובלסקי ביחס למסיק ובסופו הוחלט שקבוצת "גורדוניה", שעברה זה עתה מחדרה לחולדה, תקבל על עצמה את המסיק ותקנה את יבול הזיתים, במחיר של 55 לא"י.

עם בוא ראשוני "גורדוניה" לחולדה כחברי "הפלוגה המקובצת", נזכר משה הס ראש הקבוצה, שהיה עליהם לפלס את דרכם בכרם הזיתים בתוך יער של קוצי בר יבשים שגדלו שם, הם עשו זאת באמצעות סכינים ארוכות שרכשו במיוחד. רק לאחר מכן יכלו לגשת לעבודות נוספות של חריש וטיפול בעצים.

לנושא כרם הזיתים קשור ישירות במשך עשרות שנים משה הס. בתחילת דרכו בחולדה היה עגלון, לאחר מכן טרקטוריסט וכשנרכשה הקרקע לנטיעת פרדס באמצע שנות ה-30 עסק עם מספר חברות, בלה פסלר ופרידה פרימס ביניהן, בהקמת משתלה והכנת שתילים מורכבים לפרדס, בקבוצת שילר ובחולדה, ובנטיעת הפרדס ביחד עם חברים רבים. מאוחר יותר, כאשר עקב מאורעות שנות ה-30 ומלחמת העולם השנייה שפרצה בסופן ירד ערכו של ענף ההדרים אשר היה קודם לכן הענף הבכיר במשק, עבר משה לעבוד בכרם הזיתים וקיבל עליו את ניהול הענף. משיחה שנערכה במכון וולקני ב- 1981 בהשתתפות פרופ' פנחס שפיגל, פרופ' שמעון לביא, משה הס, ונרד דודאי ואשר תרשומת ממנה מופיעה בעבודת הגמר של נרד דודאי בבית הספר "ברנר", "כרם הזיתים בחולדה - שורשים וצמרות", 1981, עולה כי עת החל משה הס לנהל את הכרם הוא יצר קשר עם המדען שפיגל מתחנת הניסיונות הממשלתית ברחובות, אשר ראה חשיבות ופוטנציאל מדעי-מחקרי רב בכרם הזיתים של חולדה, שהיה היחיד באותה העת במשק היהודי בו גידלו זית סורי, ושנים ארוכות גם הכרם הגדול ביותר, באזור ובכלל בארץ. יחסי עבודה-מחקר אלו בין התחנה ולימים מכון וולקני נמשכו עד סוף שנות השישים.

על הרכב מטע הזיתים בן 700 הדונם ניתן ללמוד מהמכתב הבא של יוסף וייץ איש הקק"ל

ג' תמוז תרצ"א (28.6.31)

לכבוד

מר א. קראוזה,

מנהל בית הספר החקלאי, מקווה-ישראל

מר קראוזה הנכבד,

איחרתי בתשובתי על מכתבו מיום 7/6 בדבר זני הזיתים שבחולדה והריני להשיב לו על שאלותיו: במטעי-הזיתים בחולדה מצויים שלושה זנים: א) הסורי, ב) המולקסי או נפלי, ג) הדמשקאי.

- א) הסורי הוא הזן הנפוץ ביותר בארץ ובמטע חולדה הוא הרוב. הוא מצטיין בחוסן העץ ובעליו הגדולים-מוארכים, ירוקים-כהים. הפוריות טובה, הפירות גדולים מבינוניים, מוארכים, נגמרים בחוד דק וכפוף קצת. בראשית ההבשלה הם ירוקים והולכים והופכים ארגמן, עם נקודות לבנות עד השחירם. הציפה עשירה בשמן והכמות הנעצרת היא 20 – 30 אחוזים. הגלעין דק וארוך וקטן ביחס לגודל הפרי, הם טובים מאד גם לכיבוש וגם לשימור, הן בצורה ירוקה והן בצורה שחורה. הזן הזה ראוי בוודאי להפצה.
- ב) הזן מולקסי או נפלי, חסון גם הוא, העלים ארוכים וצרים, הפירות בינוניים וקטנים מבינוניים. הציפה לא מרובה, טוב רק לשמן, ביחוד אם הוא גדל באדמת חול או חמרה. באדמת הרים לבנה – ערד מידה – הזן הזה משובח יותר.
- ג) הדמשקאי הוא עץ מפותח מאד, בעל עלים גדולים ורחבים, אבל פוריותו מעטה, ביחוד בבעל. הפירות גדולים מאד, אבל זלי-שמן, טובים רק לכיבוש ירוקים. נתקף ביתר מידה ע"י זבוב הזית.

בכבוד ובברכה, יוסף וייץ, הקק"ל

סביר להניח שהזנים נקבעו בהתאם למקובל והידוע באותה עת במשק היהודי בארץ, החלק הארי של הכרם היה נטוע בזן הסורי והנטיעה הייתה מאד מוקפדת מבחינה מיקום, מרווחים ושורות ובמרחקים של 10 מ' X 10 מ', כלומר – 10 עצים לדונם.

כאשר בוחנים ברטרופקטיבה את הרכב הזנים בכרם וייעוד התוצרת למאכל ברור שלאורך הזמן הוא עמד לחולדה לרועץ היות וקהל הצרכנים היהודי, משום מה, לא אהב את הזית הסורי. זאת הבינו בחולדה וכן את הצורך בשינוי הרכב הזנים, וכבר במהלך שנות ה-30 נעשו פעולות ומאמצים רבים בכיוון זה, כפי שיסופר בהמשך.

לקראת הנחת אבן הפינה לחולדה במקומה החדש הגיש מנהל מח' ההדרכה בתחנה לחקר החקלאות ברחובות, א. קרמפנר, הצעה מפורטת הנושאת את התאריך – 5.5.1937, ממנה למדים שבחולדה 700 דונם זיתים, 400 מהם נועדו לעקירה בגלל התנוונות, לדעתו. אלא שבמהלך השנים במקום עקירה עברו להרכבה של זנים מתאימים יותר לשוק, אירופאים בעיקר, מרחביה, מנזנילו, נובו די-סקורוני האיטלקי, על העצים המקוריים, ולכן נעקרו רק 230 דונם ובשנות ה-60 עדיין

עיבדו 470 דונם זיתים. לאחר מכן החלו לעקור חלקות, בתחילה משולש קטן בן - 15 דונם ליד פסל צ'יז'יק שכונה חלקת "הדיר", לאחר מכן חלקה בת 70 דונם ממזרח לשדרת הדקלים בשטח המכונה "ג'מיל". וכך חלקה אחר חלקה עד עקירה סופית בשנות ה- 80 למאה ה- 20.

כיבוש זיתים בחצר חוות חולדה ביער הרצל, מימין יושבת גיזה בק

נקודת מפנה משמעותית ביותר במקומו של ענף הזית בחולדה הגיעה בשנת 1939.

בעלון "בקבוצה" מיום 30.6.1939, כחצי שנה לאחר שראשוני החברים עברו להתגורר בנקודה הישוב החדשה, הנוכחית, מופיע מאמר ארוך שכותרתו: "תחשיב הקמת בית-בד בקבוצתנו (חוות דעת של רענן וייץ)". [רענן וייץ, יליד רחובות, בנו של יוסף וייץ, למד בפירנצה שבאיטליה אגרונומיה בין השנים 7-1932 וכשחזר ארצה נושא תואר דוקטור, התחיל לעבוד במח' ההתיישבות בסוכנות] רענן וייץ מניח שבטיפול טוב ניתן יהיה לקבל יבול של כ- 36 ק"ג זיתים לעץ ולדונם בן 10 עצים כ- 400-350 ק"ג. מכאן נובע יבול ממוצע של 150 טון לשנה. מזה יהיו 50 טון מיועדים לכיבוש זיתים למאכל והיתר לעצירת שמן. כדי להספיק לעבד את הזיתים בזמן הנכון יש לטפל ב- 3-4 טון זיתים ליום בבית הבד. עד היום מסרו את הזיתים לבית בד ערבי סמוך. מטון זיתים אפשר לקבל עד 35% שמן. בית בד עשוי לעלות כ- 800 לא"י ובו מטחנת זיתים בעלת 2 אבנים מסתובבות (בקוטר של 140 ס"מ על 40 ס"מ עובי) ויכולת עצירת שמן של 450-350 ק"ג זיתים לשעה, ניתן לקבל הלוואה ל- 10 שנים בריבית של 6%. (סעיף נוסף הם סלים קלועים מסיבי קוקוס בהם הושמה עיסת הזיתים הכתושים לפני שנלחצו ע"י מכבש השמן. לימים השתמשו בהם אנשי חולדה לניקוי רגלים לפני דלת הכניסה לבית, א.פ.). בהצעה כלולה גם משאבה צנטריפוגלית לניקוי השמן והפרדתו מהמים, אשר תשפר את איכותו ותביא אותו לכמות קטנה מאד של חומצות – לא יותר מ- 1% - 1.5%.

בסיכום ממליץ רענן וייץ על הקמת בית בד, מהדגם המוצע ע"י חברת "המברק", מכמה סיבות:
(א) מהבחינה הכלכלית כמפורט לעייל. (ב) בשחררה את הקבוצה מלהיות תלויה בבתי-בד שבכפרים הערבים. (ג) באפשרה ניצול רציונלי ומהיר של עודפי הזיתים בכלל ושל אלה שאינם ראויים לכיבוש - זיתים שחורים, סוג ג' ולקט מהארץ.

"בקבוצה" 8.12.1939 - "עבודת הלקט הסתיימה השבוע. תחת פיקוחו של מר ברודסקי נעשו שתי לחיצות שמן. הוא נתן עצות מקצועיות". כלומר – מערכת השמן כבר הוצבה והייתה בהרצה.

"בקבוצה" 22.4.1940 – מופיע דיווח על כך שבמשך השנה נבנו בית כיבוש ובית חרושת לשמן וכן קריקטורה של יוחנן הנדל מ"הקבוצה הצ'כית", במלאת שנה לבואה לחולדה, מצוירת בידי חבר הקבוצה – אגון גלזנר, ובה נראה יוחנן מטפל במעבדת השמן בבית הבד. הרי היא להלן.

בסתיו של אותה שנה הופעל בית הבד באופן מלא ופחי שמן, שי מטעם חולדה, נשלחו לאנשי המוסדות הלאומיים שהיו קשורים ביותר לחייה של חולדה במהלך השנים. כותב בתשובה הד"ר ארתור רופין: "שמחתי מאד לראות את התוצרת הראשונה של היער שהתחלנו בנטיעתו לפני 30 שנה בערך... ומצאתי את השמן זך וטעים". מודה ומהלל יוסף וייץ: "...הרי אתם הנכם הזכאים לכל שבח שהרימותם את זיתי "יער הרצל" משפל המדרגה, ואשר רבים מאסו בהם, לעגו להם, ושלחו בהם לשון רעה – ועתה הם הופכים לראש פינה במשק החקלאי. רק העקשנות שלכם, התמדתכם וסבלנותכם שהשקעתם בטיפול ובעיבוד העצים עמדו להם לשוב ולפרוח ולשגשג ולהניב את פרי התפארת... מובטחני שבזה תשיגו גם את הזר של סוללי הדרך, כי כמוכם יעשו עתה ישובים אחרים וירימו את קרן הזית לטובתם". מהתגובות ברור גודל המעשה החלוצי והנועז.

"**בקבוצה**" – **4.9.1942** – "הערכת היבול כ- 10000 פח. יש השחרה מוקדמת של הפרי, כ- 60% עצים עם פרי שחור ו- 40% עם פרי ירוק. לפי ההערכה יש למעלה מ- 6000 פחים עם זיתים ירוקים. אם ניקח בחשבון שאדם מוסק 4 פחים ליום הרי צריך להוציא 50 איש מדי יום לעבודת המסיק, כי רק חודש ספטמבר עומד לרשותנו."

"**בקבוצה**" – **8.1.1943** – לאחר שנת שיא ביבול והפעלת בית הבד הן לכיבוש הזיתים והן לעצירת שמן, מסכם משה הס בפרטי פרטים את הדרך שאותה עבר כרם הזיתים מענף זניח בהישגיו, כמעט נטל, למה שהגענו אליו עתה.

"בבואנו לחולדה מצאנו חורשת זיתים שהשתרעה על שטח של 700 דונם. העצים נטועים 10X10 מ', עשרה עצים לדונם. גיל העצים היה 20 שנה. אחרי סיור ראשון במטע זה אפשר היה לקבוע על פי טביעת עין בלבד, שלפנינו שני סוגי עצים. סוג אחד – עצים גדולים, המצמיחים ענפי פרי וגם נושאים פרי לא רע. סוג שני – עצים קטנים ועלובים, בעלי צמיחה ממש אפסית. על שטח של 700 דונם – אם אחרי ניכוי של עצים שחסרו לגמרי, נוריד גם את עצי המילוי, - היו למעלה מ- 6000 עצים מבוגרים, מהם פחות מ- 2000 עצים מסוג ראשון, ולמעלה מ- 4000 מהסוג השני. כשהתבוננת יותר טוב על כל עץ לחוד, ראית שדווקא העצים הגדולים סובלים קשה מהתקפת מזיק, אשר תוצאותיה הן התייבשות של ענפים רבים. במרוצת הזמן נודע לנו שזוהי פעולת פרפר הנמר (סס הנמר, א.פ.).

הייתה זאת תקופת הנטיעה המבוהלת של פרדסי ההדרים בארץ. רבים האמינו אז כי הנה התגלה לארצנו מקור לעושר רב ולא כדאי להתעסק בענפי חקלאות אחרים, שהינם יסודיים ונחוצים, אבל אינם מבטיחים כל כך פרנסה בשפע. את הזית בתור ענף במשק המעורב לא החשיבו כלל וכתוצאה מהלך רוח זה באה **ההזנחה הפושעת** (ההדגשות לאורך המאמר הן שלי, א.פ.) של המטעים המעטים שהיו בידי היהודים והגיע גם תור העקירה. באי אלה מקומות עקרו את עצי הזית ולא נשאר מהם אפילו זכר.

באווירה זאת **ומחוסרי כל ידיעה וניסיון חקלאי**, נגשנו לעיבוד הכרם. פעל גם גורם שלילי נוסף והוא חוסר ציוד, כוחות ומכשירי עבודה. מתוך כל זה מובן שבשנים הראשונות לא עשינו חייל רב בענף הזה. היינו מאחרים מאד במתן עיבוד, לא עלה על דעתנו כלל לזבל את העצים, וכו'. רק **כעבור 5 שנים להיותנו במקום**, בהתחזק בנו הרצון **להתקשר עם האדמה הזאת לתמיד**, התחלנו להקדיש מרץ ומחשבה לענף הזיתים בחולדה.

כאמור לעיל, הבחנו כבר בימים הראשונים בהבדל העצום שבהתפתחות העצים משני הסוגים. הבעיה הזאת החריפה משנה לשנה. ראינו לפנינו חלקי מטע גדולים, בני עשרים וכמה שנים, שאף עץ בתוכם אינו מניב, אפילו פרי בודד. התקשרנו עם מחלקת החקלאות הממשלתית, ואחר כך עם תחנת הניסיונות ברחובות ורצינו לברר במשותף את התופעה הזאת. נעשו בדיקות קרקע רבות. התוצאות היו שהאדמה בכל הכרם כבדה מאד, ואחוז הסייד ביחס לאחוז החומר באדמה הוא רע. 50% עד 60% חומר ו-12-8% סיד. אולם הבדיקות לא הראו בשום אופן הבדלים בקרקע שיצדיקו

את ההתפתחות השונה כל כך בעצים משני הסוגים. כתוצאה מזה התחילו לשער השערות שונות. אחת מהן שהתקבלה בזמנו כסיבה לתופעה הזאת הייתה שהפיגור בהתפתחות העצים נעוץ בשתיל עוד מזמן נטיעתו. הם אמרו: "כנראה שבזמן הנטיעה לא היה בירור מספיק וקפדני ביחס לטיב השתילים. ואם כך, הרי אין כל עצה אלא עקירה". וכך עשינו. עקרנו למעלה מ-200 דונם זיתים. את יתר אלפי העצים מהטיפוס הנ"ל לא עקרנו, היות והם היו מפוזרים גושים, גושים בתוך המטע הנשאר ולא מרוכזים בגוש אחד.

כיום, אחרי שנים מעטות של עיבוד הננו רואים שגם העצים המפגרים החלו להצמיח ענפים חדשים, פורחים יפה באביב וכולם נושאים פרי במידה גדלה והולכת. המסקנה היא שהשאלה הייתה שאלה של עיבוד מתאים. חלק מהעצים – בגלל סיבות שונות, שאין כאן המקום להרחיב עליהן את הדיבור – סבל פחות מההזנחה בעיבוד, וחלק יותר. בכל אופן, בעיבוד מתאים, כל העצים מתפתחים ומניבים פרי.

עיבוד הקרקע

בעיבוד הקרקע נתקלנו בקושי לא קטן והוא עידור השטח מתחת לעץ, אשר המחרשה איננה מגיעה אליו. העידור צריך להיעשות בקצב מהיר, בעיקר בחודש מרץ. כאשר רצינו לעדור באופן יסודי, נוכחנו לדעת שנצטרך לרכז מספר ידיים עובדות כזה שהקבוצה לא תוכל לספק אותו. מצד שני עמדה בפנינו שאלת יוקר העבודה. בחלקת העצים הגדולים אדם יכול לעדור 8-10 עצים ליום. אבל הפתרון נמצא על נקלה. לעזרתנו בא הדיסקוס הרתום לטרקטור אשר בהתקרבו לעץ הוא נותן את העיבוד המספיק מתחת לענפים, קרוב מאד לגזע. כיום, אחרי שגזמנו כמעט את רוב הכרם, משאיר הדיסקוס לא יותר ממטר אחד מרובע בלתי מעובד. במצב זה מספיק היום אדם, במקום עשרה עצים קודם – לעדור 150 עצים! **הדיסקוס הכניס בדרך כלל מהפיכה בעיבוד הכרמים והמטעים** – כמו ביתר הענפים. על ידי כך הננו יכולים להוציא לפועל את העבודה בזמנה, ובזול.

גיזום

תכף אחרי שראינו שבעיבוד הכרם הננו עולים על דרך המלך, התפנינו יותר לטיפול בעץ עצמו. ידענו כי ההנחה שהזית, כבן הארץ, אינו זקוק לטיפול מיוחד, היא מופרזת מיסודה. כדבר ראשון בטיפול האינדיבידואלי ראינו את הגיזום. אם במטע סדיר מתכוונים במושג "גיזום" לריבוי הענפים נושאי הפרי, הרי לפנינו עמדה שאלת חידוש העץ וצורתו על ידי גיזום. אחרי שנים שהעצים לא קיבלו כל גיזום וסס הנמר עשה שמות בלי כל הפרעה, מצאנו עצים שחלקים שלמים מהם היו מיובשים לגמרי. כדי לרענן את העץ מחדש, היינו מוכרחים להסיר את כל חלקיו היבשים גם אם היה נדמה שאנו גוזמים אותו בלי רחמים. אולם כעבור זמן מה נוכחנו לדעת שהפעולה הזאת הגבירה את פוריות העצים וכיום קשה למצוא בכל הכרם ענף יבש אחד, מלבד מה שנשבר בזמן המסיק.

פרשת המזיקים

מלבד שאלת עיבוד האדמה וגיוזום העצים התגלתה לפנינו פרשת המזיקים ומחלות הפרי בכל איומם. בשורה הראשונה היכרנו את שני המזיקים העיקריים ואת פעולתם: פרפר הנמר (סס הנמר) וזבוב הזית. אלה הם שני המזיקים הידועים בדרך כלל בזיתים. ראיית הנזק הגדול הנגרם על ידם אימצה את ידינו לגשת במרץ רב למלחמה בהם, וכך גם עשינו. במלחמה נגד פרפר הנמר צריך לעבור 3-4 פעמים בשנה את כל הכרם. מוצאים את המקומות בהם נמצאים הזחלים שלו ומכניסים את הרעל ("גלובול"), פנימה כדי להשמידם. העבודה הזאת מוכתרת בהצלחה. בזבוב הזית היינו נלחמים על ידי ריסוס ב"דקיצידה", תוצרת איטלקית, אבל מזמן המלחמה [מלחמת העולם ה-2] איננו מקבלים אותה. מלבד שני המזיקים האלה הידועים כל כך לכולם, פגשנו בשנים האחרונות בעוד כמה מזיקים הגורמים לא פחות נזק... בזמן הבשלת הפרי היינו רגילים למונח **נשירת פרי רגילה**. אבל אחרי הסתכלות מצאנו שהנשירה איננה רגילה והיא נגרמת על ידי שורת מזיקים. אם במזיקים השונים של חלקי העץ אנו מכירים אותם ואת המלחמה בהם, הרי במזיקי הפרי אנחנו יודעים רק את הגורמים לנשירה ולא את המלחמה בהם, פרט לזבוב הזית.

(**הערת המביא לאור** – המאבק נמשך ובשנות ה-60 ריססו נגד זבוב הזית מהאוויר, כניסיון).

שאלת הזנים

מבחינת הזנים, הרי הכרם שלנו הוא ג'ונגל ממש. **ערבוב זה של זנים שונים, בא עקב אי-ידיעה גמורה בשאלה הזאת בארץ** בזמן נטיעת הכרם. עברו שנים עד שהיכרנו כי קיימת שאלה כזו בכלל. בהמשך הזמן התחלנו להבחין בין הזנים השונים ולהכיר את תכונותיהם. ישנם עצים שהם פוריים מאד שנה, שנה, וישנם עצים המניבים את פריים לסירוגין. ישנם עצים שפירותיהם ירוקים עד סוף אוקטובר, ולעומתם כאלה שפירותיהם משחירים בתחילת אוגוסט. גם אחוז השמן איננו אחיד אצל כולם.

בבירור שאלת הזנים העמדנו לנו למטרה להגיע, על ידי חיפושים, לעץ שייתן פרי בשפע, פרי טוב בטעמו בתור כבוש ירוק ושיכיל גם אחוז גבוה של שמן, ושפירותיו ישקלו לא פחות מ-3 גרם כל אחד. חשוב מאד שההשלכה תהיה בבת אחת, כדי להקל על האסיף. יש לציין שלא הגענו עדיין לזן נבחר, שימלא את כל הדרישות הללו, אבל אחרי שהתחקינו מספר שנים אחרי התפתחות מספר עצים, מצאנו אכסמפלרים אחדים שאמנם אינם נותנים עדיין את כל שהיינו רוצים, אבל הם מספקים אותנו כבר לא במעט.

מסיק הזית הירוק

בדרך כלל מוסקים את הזיתים בארץ על ידי הורדתם במקלות. העובדים בשיטה זו שוברים בזמן המסיק את הענפים הדקים, נושאי הפרי העיקריים. מפני זה, כנראה, מקובל אצל הערבים, כי שנה אחת העץ נותן פרי ושנה אחת אינו נותן, או נותן אך מעט. באותה השנה הוא מכין לו ענפי פרי לשנה הבאה. אנחנו לא ידענו את השיטה הזאת ומסקנו פשוט בידיים. הפרי יורד על השטיחים

שפורשים מתחת לעץ. את השטיחים אנו מכינים במשקים לפני העונה. שלושה עד ארבעה שטיחים מכסים את האדמה בהיקפו המלא של העץ. המוסקים מתחלקים לקבוצות בנות ארבעה אנשים, מהם אחד עובד בתוך העץ, שניים על סולמות ואחד למטה מסביב לעץ. במשך הזמן ניסינו להשתמש במסרקות שהוצעו לנו על ידי הממשלה, אולם לכיבוש הירוק הגיעו הזיתים המוסקים לפי שיטה זו, פצועים. בגלל זה הפסקנו להשתמש במסרקות. **(הערת המביא לאור – בנוסף לצוות עבדו ילדי הכיתות הנמוכות בלקט הזיתים שנפלו על הארץ)**

מה שהכביד עלינו ביותר היה בירור הזיתים הירוקים לכבישה. אחרי שאספנו את הזיתים המוסקים מהשטיח, היינו יושבים ומבררים אותם אחד אחד, ומרחיקים את הנגועים בזבוב הזית ואת הנרמסים על ידי העובדים, וכן את הזיתים שהתחילו להשחיר. בשיטה פרימיטיבית זאת הספיק אדם לברר 6 פחים ליום, ולמסוק הספיקו באופן ממוצע 4 פחים ליום לאדם. הבירור הזה הכביד עלינו מאד והתחלנו לחפש שיטה שתזיל את העבודה הזאת. **המצאנו מכונה פשוטה**, שנעשתה על פי הצעתנו במסגריית קיבוץ עין חרוד. המכונה הזאת מאפשרת לשני אנשים לברר במשך יום אחד 100 פחי זיתים. היא ממיינת אותם לשלושה סוגים לפי הגודל, והיא גם מרחיקה כל עלה ולכלוך.

כיבוש הזית הירוק

מזמן, ואולי מתמיד, ידעו בני הארץ את הזית הירוק כמאכל יסודי שלהם. אולם השוק המספק את עיקר המזון בשכבות הישוב הנזקקות ל"תנובה", לא ידע על סוג זה של תוצרת. והנה אנחנו בשנה הראשונה לבואנו לחולדה התחלנו לכבוש זיתים בצורה חדשה, לפי שיטה קליפורנית: הוצאת המרירות בזמן קצר (ע"י השרייה בסודה קאוסטית, א.פ.), אחרי הוצאת המרירות כובשים את הפרי (עם מי מלח) בתוספת תבלינים לשם טעם מיוחד. אמנם האנשים הרגילים לטעם הזית הכבוש באופן ביתי, על ידי כתישה והוצאת המרירות באמצעות מי מלח ("זיתים דפוקים", א.פ.), מתאוננים על טעם הזית, אולם האנשים מהעליות החדשות נהנים מאד מהזית שלנו. גם בעבודה זאת שילמנו לא מעט שכר לימוד. שנה שנה היו נרקבים פחי זיתים ובשנה אחת, כשהיכול היה גדול והזיתים לא הוצאו במשך זמן קצר למכירה, נרקב הפרי בכמות גדולה. אז ראינו שעלינו למצוא דרך לשמירת הזית למשך תקופה ארוכה יותר. בחיפושים למטרה זו עמדה לימינו תחנת הניסיונות ברחובות ועל ידי הדרכה של מח' שימורי הפרי בראשות הגברת ז. סמיש שנרתמה למשימה ועזרה רבות בשכלול שיטות הכבישה והשימור של זיתים ירוקים והגענו לתוצאות משיבועות רצון. שנה, שנה היו לנו צרות עם מציאת מקום לכיבוש הזיתים עד שהקימונו בניין מיוחד וקבוע לכך. למרות שלא הייתה כל דוגמא לבניין מחסן זיתים, הצליחה המחלקה הטכנית של הסוכנות להגיש תכנית מוצלחת והבניין משמש מקום מצוין לתפקידו. הוא גם עלה בזול, גודלו – 30X10 מ'.

(הערת המביא לאור – בשנת 1951 הוחלט להוסיף עוד בריכות מבטון בהיקף של 40 מ"ק. עם זאת במשך השנים התבררו הקשיים בתפעול בריכות הבטון אליהן מתייחס המאמר, המלח פגם בבטון וגרם לסדקים, לאיבוד נוזלים ולפעולות וקשיים רבים שלא נחזו מראש. את הזיתים שיווקו בדרך כלל בפחים של 12 ק"ג שנסגרו במכסה עגול אותו הלחימו לאטימה מוחלטת.)

חביות עם זיתים לכיבוש בצד המערבי של מחסן זיתים

הזית השחור

היות ועונת המסיק של הזיתים הירוקים היא קצרה מאד (חודש וחצי בערך) אין אנו מספיקים למסוק את כל הזיתים בהיותם ירוקים. קרה, בעיקר בשנים האחרונות, שנשארו על העצים זיתים שחורים בכמויות גדולות. את הפרי הזה מכרנו תמיד לערבים. ההכרח בשיווק על ידי ערבים דחף אותנו לחיפוש צורה אחרת של הפקת תועלת מהפרי השחור. נעמדנו בפני שתי אפשרויות: כבישת זיתים שחורים ו/או עצירת שמן.

בקשר עם כבישת הזיתים השחורים, נעמדנו בפני שתי שאלות לא קלות: א) חוסר ידע בכיבוש הזית השחור (עד היום לא נמצאה בארץ שיטת כבישה לזית השחור). ב) מצב הפרי. אמנם שחור הוא הפרי עד כדי כך שלא יוכל לבוא בחשבון לכבישה בתור ירוק. אבל לא השחיר עד כדי כיבוש בתור זית שחור. לפני היותו ראוי לכבישה הוא נמצא כבר על האדמה, כי נשר בגלל זבוב הזית או בגלל פטרייה. לעתיד, כשנרצה להופיע בשוק עם זיתים שחורים כבושים נצטרך גם לדאוג לשמירת הזית השחור על העץ. בכיוון זה אנו עורכים חיפושים.

עצירת שמן

כאמור, מכרנו את הזיתים השחורים לערבים, במרוצת הזמן החזירו אותנו שתי עובדות מהדרך הזאת: א) היינו מקבלים מהערבים מחיר הרבה יותר גבוה מהמקובל בשוק הזיתים השחורים. ב) בדיקות הזיתים שלנו בתחנת הניסיונות הוכיחו שזית חולדה הוא עשיר בשמן. על יסוד זה התחילה להתפתח בקבוצה מחשבה, שעלינו להפסיק במכירת הזיתים השחורים ולפתח תעשייה קטנה של עצירת שמן זית במקום. קשה היה להוציא את הדבר הזה לפועל, בגלל הדעות הקדומות השוררות עד עצם היום הזה, כי עצירת שמן איננה משתלמת ליהודים. לא הייתה לנו דוגמא של

יהודי המייצר שמן מהזיתים שלו, נפגשנו בדעת קהל חדשה השונה מהקודמת, נזדמנו לנו אנשים אחדים, בעלי מסורת עשירה למדי בתעשיית השמן שעזרו לנו הרבה בהקמת בית הבד. בתקופה הקצרה של עבודתנו בשטח זה נוכחנו לדעת שאם נעבוד בדרך הרגילה של הערבים, לא ישתלם לנו הדבר, מכיוון שבשיטות העצירה שלהם מתקבל שמן מהסוג הנמוך בגלל אחוז חומצת השמנים הגבוה. על ידי הבדיקות שעשינו ומהספרות מארצות אחרות למדנו כי שמן טוב מתקבל מזית בריא המובל ישר מן העץ למכבש העצירה. אצל הערבים מונח הזית בערימות זמן ממושך וכך הוא מתחמם ומעלה את אחוז חומצת השמנים החופשית, המחמיצה את השמן ומוסיפה לו טעם רע באכילה. הניסיון הקצר הקנה לנו ידיעה איך להגיע לשמן טוב. הננו נמצאים גם בדרך להוריד את אחוז חומצת השמנים.

(ברשימה לזיכרו של משה הס שכתב חבר חולדה וחבר לעבודה – יוחנן הנדל, הוא מתאר כך את נושא עצירת השמן: "...כן, עצירת שמן זית היה עוד מעשה חלוצי של משה הס. הבאת המכבש הראשון והפעלתו, ובשנה שלאחר מכן –רכישת ה"צנטרפוגה" לטיפול בשמן הגולמי כפי שיצא מהעקלים-כופות שעל המכבש. קצרה היריעה מכדי לתאר את הדרך הארוכה ומלהזכיר את האנשים הרבים שמשה הס לא היסס להביאם לחולדה, (ביניהם – פרופ' בונה, איש הזיתים הצרפתי, שאת ספרו – מעין ה"בייבל", ה"תנ"ך" על הזית ותוצרתו, תרגמתי לו פרק אחר פרק), עד לתוויות הראשונות של הזיתים הכבושים שעל מדפי המחסנים של "תנובה", או על הבקבוקים של שמן זית טבעי. כל זה לא היה נעשה בלי הרצון והאמונה של משה הס. היה עליו לעבור אינסוף מכשולים של ספקות ושל השגות מאנשים בפנים ובחוץ).

לסיכום, הננו רוצים לציין:

א) התגברנו על הקושי בעיבוד האדמה, וזה שנים אחדות שהננו מספיקים את כל העבודות בזמן ובזול. קשה כבר היום למצוא בכרם שלנו אותם קוצים שגדלו לפנים, עד כדי כך שהפריעו למחרשה בעבודת החריש. עיבוד שטח של 470 דונמים על ידי הטרקטור, בהמות – עבודה ואנשים, עולה באופן יחסי בסכום נמוך יחסית.

ב) בשאלה הכי חשובה, היא שאלת המסיק, הגענו לתוצאות אלה: (1) על ידי זה שהגדלנו את יבול הפרי הקטנו באופן יחסי את מספר ימי העבודה. (2) על ידי הכנסת מכונת המיון אנו מקמצים שנה, שנה מספר עצום של ימי עבודה. (3) שיטת העבודה הכי טובה היא בקבוצות קטנות, בנות ארבעה אנשים. (4) יש לגזום את העץ כך שלא יהיה מסובך בפנים ושלא ישלח ענפים גבוהים מדי, כי זה מקשה מאד על מסיקת הפרי הבודד בפסגות העץ ומפחית את פריון העבודה.

ג) הגענו לידי זה שבאופן הדרגתי נצטרך להרכיב עצים הנותנים זיתים גדולים, על עצים הנותנים זיתים קטנים יותר. זיתים אלה מיועדים לכיבוש פרי ירוק.

על יסוד כל אלה אפשר להגיד: בכרם זיתים הנטוע 10X 10 מ' באדמת בעל, בתנאי גשמים הדומים לשלנו (459 – 500 מ"מ בשנה) אפשר לקבל מכל עץ זית 30 ק"ג זיתים במוצע. ובכל

התנאים הוא יכניס רווח. אולם בדברנו על הענף הזה, אי אפשר לדון רק מבחינה חשבונאית יבשה של שנה-שנתיים. בל נשכח שיש לו לזית תכונות יסודיות שבגללן קנה שם עולם.

נגדל נא בארץ את עץ הזית ונשיב את הצמח למולדתו. סבלנות מרובה דרושה לגידול הזית ואולם רבה ההנאה ממנו בהגיעו לגיל הפוריות. מה מכאיב ההכרח לעקור עץ פרי אשר פוריותו חולפת, ואתה נטעת אותו וגידלת. ועוד בימיך "זכית" לעקרו כמו ידיך. נגדל את הזית ונכסה בענפי הכסף שלו את כל סלעי ארצנו וננחיל לבנינו ולבני בנינו עץ מאריך ימים.

משה הס, קבוצת חולדה, ינואר 1943

"בקבוצה" - 8.1.1943 – מפורטים יכולי הזיתים בפחים במשך 12 שנים בהן מעבדת הקבוצה את כרם הזיתים - 1931 – 2895 פח, 1932 – 1205, 1933 – 1809, 1934 – 2097, 1935 – 673 (שנת הטיפוס! על משמעויותיה בעיבוד ובמסיק), 1936 – 2167, 1937 – 5400, 1938 – 2600, 1939 – 4600, 1940 – 6500, 1941 – 1500, תש"ב- 1942 – 11000 פח! ניתן לראות שממוצע היבול בחמש השנים הראשונות הוא – 2035 פח (ללא שנת הטיפוס תרצ"ה - 1935). ממוצע חומש שני – 5266 פח. שנת 1942 – הייתה שנת שיא ומציין משה הס שאפשר לראות מחזורים שלוש-שנתיים ביבול הכרם.

בעלון הבא – מדווח על מסיבת ליל שבת שהוקדשה לסיום עונת הזיתים. נערכה תערוכה קטנה אשר באה להציג את התפתחות הענף במשך 12 השנים האחרונות. חלק ראשון הוקדש לפרשת הזיתים בחולדה (אפרים אבנרי ומשה הס) ואחרי כן קריין שחקן "הבימה" יהושע ברטנוב יצירות ספרותיות שונות. אחרי המסיבה הרשמית המשיכו בריקודים עד השעות המאוחרות בלילה.

אחת מבעיות היסוד של כרם הזיתים, כפי שנראה בבירור, הייתה הסירוגיות ביבולים והתוצאות הכלכליות השונות מאד משנה לשנה. בעיה שנייה הייתה הצורך לרכז את כל המשאבים האנושיים, הטכניים והאירגוניים לתקופת מסיק קצרה, בעיקר בשנות השפע, תוך עוגמת נפש על הפרי שנושר ו/או משחיר ואין מצליחים להורידו בזמן ולנצלו באופן המיטבי לאחר עבודת שנה שלימה. לא פעם הוחלט על גיוסי שבת וחג של החברים, על ביטול לימודים לכיתות הגבוהות, אפילו למשך שבוע ימים, ביטול יציאה לחופשות חג של הילדים והבאת מחנות עבודה כדי לעמוד בהצלחה במטלת המסיק. במשך השנים, עם התבגרות האוכלוסייה ושינויים שחלו במשק הקיבוצי נפתח יותר ויותר הפתח לעבודה שכירה במסיק. בעיקר לאחר קום המדינה כאשר נפגשו אלה עם אלה, צרכי הפרנסה של העולים החדשים, הקושי לגייס את החברים לעבודת המסיק וגם הוויתור על התפישה האידאולוגיה הקיצונית של עבודה עצמית ואיתה פשרת העבודה השכירה, הרבה בהמרצת המוסדות ובראשם ראש הממשלה בן גוריון, אשר תבע מהקיבוצים לספק מקומות עבודה לעולים החדשים.

הסירוגיות ביבולים וייעול המסיק היו רק חלק מהנושאים שהמחקר החקלאי בדק תוך שיתוף פעולה ותרומה הדדית עם כרם הזיתים בחולדה. על כך אפשר ללמוד מאותה שיחה שהתקיימה במכון וולקני בשנת 1981 בין חוקרי המכון ואנשי חולדה – משה הס ונרד דודאי.

פרופ' פנחס שפיגל התחיל לעבוד בחולדה בשנת 1937. בחולדה היה קיים אז מטע הזית הסורי היחיד במשק היהודי. האמינו אז שרק הזית והרימון יצליחו בתנאים הקיימים ללא השקאה. המיוחד במטע חולדה היה בכך שזה היה מטע ותיק בעוד שבמקומות אחרים המטעים שבידי היהודים היו צעירים. כמו כן בשאר המקומות בארץ נטעו כבר זנים אירופאים. בחולדה נעשו ניסיונות להרכיב את העצים הוותיקים בזנים אירופאים. ההרכבות נקלטו יפה אך הותקפו בהמשך ע"י סס הנמר והושמדו. בעוד שבדרך כלל בארץ לא הייתה הבנה לגידול הזית ולא הייתה עזרה כספית ובכוח אדם לחוקרים הרי הייתה מצד חולדה ומשה הס היענות ועזרה רבה מבלי לחסוך מאמץ וללא כל תמורה כספית. בשנים 1938-9 פורסמו לראשונה המסקנות מחלק מהמחקרים הללו והדבר היווה בסיס לניסויים רבים.

חולדה נמצאת באזור הגבול מבחינת כמות המשעים הנחוצה להתפתחות נורמלית של העץ, 400-450 מ"מ גשם בשנה. בחולדה קיוונו שעל ידי השקאה ניתן יהיה לשנות את הרווחיות של הענף. עובדה זו זירזה את פנחס שפיגל לעשות עבודת מחקר בשיטת השקאת העזר. בשנת 1946 עשה פנחס שפיגל בעזרתו של משה הס ניסיון ראשוני בכרם הזיתים בחולדה - השקאה חד-פעמית בערוגות-מסגרת סביב כל עץ. התברר שכמות קטנה של מים הניתנת בעיתוי נכון משפיעה גם על הכמות הכוללת של הזיתים וגם על גודל הפרי. והדבר העלה את ערך הזית בכיבושו. **(הערת המביא לאור – בסוף שנות ה-60 הגיעו ל-4-5 השקאות בעונה).** בשנת 1949 נעשו ביקורים ותצפיות ע"י שלושה חוקרים מתחנת הניסיונות ברחובות שחקרו את הסיבות לנשירת פריחה ועלים. פרופ' שמעון לביא התחיל לעבוד בחולדה בשנת 1953. הוא עסק בארבעה נושאים עיקריים: א) דילול פרי על מנת להגדיל את ממדי הפרי הנמסק. לאחר מלחמת השחרור נסגר השוק הערבי. אוכלוסיית הצרכנים בארץ הייתה אז אירופית ברובה ולא העריכה את טיבו של הזית הסורי קטן הממדים. ב) ניסיון להחליש באמצעים כימיים את הקשר בין הזית לבין העץ ולהקל בכך על המוסקים, להגדיל את התפוקה במסיק אך לא לגרום לנפילת הפרי. ג) המשך ניסויי ההשקאה של שפיגל. ד) בירור טיפוסים וזנים שונים של הזית.

משנת 1953 עד אמצע שנות השישים היה מטע הזיתים של חולדה הגדול ביותר בסביבות רחובות והדבר נתן לחוקרים מהמכון אפשרות לעשות בו את מחקריהם. **למשל:** שיכלול מסיק היד - עוד לפני הכנסת מכוונת הניעור ספי זרחי עשה ניסיון של החלשת פרי והורדתו על ידי סילון מים. שתי מחלות שהודברו בעזרת ניסיונות שנעשו בחולדה הם עש היסמין ומקרופומה. היום המגדלים אף לא יודעים על קיום מחלות אלה. פיתוח משחת עצים לשם ריפוי פצעים בגזע העץ. חידוש עצים על ידי גיזום. הניסיון הראשון נעשה בחולדה ונמצא שעל ידי גיזום חזק גורמים לריענון העץ, לצימוח ולהתחדשות. מן המחצית הראשונה של שנות ה-50 הלך ענף הזית בארץ והפך להיות שולי בעיקר בשל התחרות ורווחיות של פירות אחרים. הדבר גרם להפחתת המאמצים בפיתוח ובהשקעות אף בחולדה".

על עצירת השמן והקשיים בהטמעת הנושא המקצועי מספר יוחנן הנדל בעלון בשנת 1966

"השאלה הייתה מה לעשות בזיתים השחורים? ומה לעשות עם פרי שנשר מהעץ ואיננו למאכל? בדרך כלל היו משאירים פרי זה לאיסמעיין מח'ולדה הערבית או עבדאללה מסיידון. מן ההיגיון היה להקים בית בד. צץ רעיון, במקום להשתמש בריחיים – אבן על אבן, להשתמש במגרסה אשר מכינה מהזיתים מן דייסה, אותה הכניסו ל**כופות**, סלים קלועים מסיבי קוקוס עם חור במרכז, משקל כופה מלאה 5-6 ק"ג, אותם סידרו על עמוד, 20-30 קומות ולחצו עם מכבש הידראולי עד 150 אטמוספירות. השמן היה מעורב עם מים ולכלוך ועתה היה הכרח להפרידו לחלקיו השונים. השמן נשפך לחבית, לאחר זמן שקעו המים והשמן צף ואפשר היה להפרידו ולהעבירו בעזרת מצקות לכלי שני. כעבור זמן שקע הלכלוך ונשאר שמן נקי. קרה ופתאום במקום דייסה סמיכה הפך החומר לכמעט מוצק, דומה ל"רגל קרושה", ולא ידענו איך להפכו חזרה לשמן נוזלי בר-הפרדה. הוחלט לנסוע למכון זיו ברחובות כדי לבדוק את הנושא מדעית. העמיסו מספר פחים על עגלה ונסעו עם הפרדים לרחובות. לפרדים קראו: אחמד ופפירוס. הגיעו לרחובות, פתחו את הפחים ... וראה זה פלא, ה"רגל הקרושה" הפכה לנוזל בעל שתי שכבות, למעלה שמן זית זך וצלול ולמטה כל השאר! היה פתרון, הזעזוע בדרך, לא היה ברור מדוע. אך כבר למחרת העמיסו עגלה עם פחי שמן אותם מילאו כדי 3/4, והתחילו לנסוע לפסי הרכבת וחזרה עד שכל השמן קיבל טיפול והפרדה למרכיביו.

כעבור שנה נרכשה צנטריפוגה ישנה שעשתה את הפרדה מיד לאחר עצירת השמן, לשביעות רצון מלאה. שמן הזית של חולדה נחשב כבעל סגולות רפואיות. שיא ההצלחה היה כאשר בית חרושת "שמן" מחיפה קנה את השמן שלנו כדי להוסיפו כשמן זית טבעי לשמן שהם הפיקו.

בעלון "בקבוצה" מס' 200 - 3.9.1943 מספרת פרידה פרימס את סיפור כרם הזיתים והוא מבלי משים כאנלוגיה לסיפורה של קבוצת חולדה עצמה, על שבע שנותיה הראשונות והרעות ביער הרצל, "... הנה כרם הזיתים אשר קוצים רבו בו על העצים – הפך מטע תרבותי ונגולה ממנו חרפת ההתנכרות שהייתה נהוגה כלפיו עד כה... הוא הפך מקור בלתי אכזב גם של הכנסה וגם של תקווה". ומוסיפה "... (עד כה) הטיחו כלפינו חוסר יכולת וחוסר כישרון, ואנו למרות שהתקוממנו נגד ההאשמות האלו, באשר הרגשנו כי לא בנו האשם, דבק בנו בכל זאת משהו מחוסר אמונה זה בכוחנו." הכרם מסמל יותר מכל דבר אחר את המהפך הקיומי במצבה, שעברה הקבוצה במקום.

נושא החלפת הזנים והרכבת זנים אירופאים החל עוד בשנות ה-30 ובו תלו תקוות רבות.

בלה פסלר מספרת בראיון על עבודת ההרכבות בכרם הזיתים. במהלך שמונה שנות עבודתה הרצופות בכרם הזיתים, היא עבדה עם איש ממשד החקלאות בהרכבות הראשונות להחלפת זנים שנעשו בחלקה ניסיונית בכרם, וזאת בנוסף לעבודתה השוטפת בכרם.

"בקבוצה" - 4.1945 – "...הרכבנו כמעט את כל הפראים (הכוונה ל"חזירים", א.פ.) ואת השתילים אשר נטענו בשנים הקודמות ואשר נקלטו על אף הטיפול הבלתי מספק. הבאנו גם רכב מהזנים המשובחים בגבעת ברנר. לאור הניסיון שנצבר החלטנו לשנות בפרינציפ את השיטה. החלטנו לגדל שתילים במשתלה שאנו רוצים לסדר עוד השנה. להרכיב את השתילים

במשתלה ולהעביר למקומות הקבועים בכרם עץ קטן מורכב... אחרי הגשמים הופיעו בכרם נבטים (מזיתים שנשרו לפני שנה ויותר) אשר נאספם ונעבירם למשתלה."

"**בקבוצה**" – 7.3.1947 – משה הס מדווח על נושא החלפת הזנים, מרכיבים זנים יותר טובים, התחלנו בכך לפני שנה בחלקה שמעבר לדקלים (חלקת ה- 70 דונם, בשטח ג'מיל, א.פ.), רוצים להספיק כל שנה 40 דונם הרכבות, כ- 10% מהמטע כולו, כך שהשבחה תיקח שנים רבות.

בלה פסלר בחלקת עצים מורכבים בכרם הזיתים

בעלון מאוגוסט 1950 מדווח ישעיהו לינדר על התקפה בלתי רגילה של זבוב הזית ובגינה החלו למסוק בזנים האירופאים, המורכבים, מוקדם מהרגיל. שנה לאחר מכן חזרה אותה תופעה, עם נשירה חזקה מאד, ולכן המסיק התחיל כבר באמצע יולי!

בשנות ה- 60 היו בכרם לפחות 200 עצים עם הרכבות מוצלחות של זנים אירופאיים – מרחביה, ברוני, מנזנילו, זן איטלקי בשם נובו די-סקורוני, אך אלו הן רק חלק קטן מההרכבות שבוצעו בכלל, שרדו והצליחו להחזיק מעמד נגד סס הנמר וזבוב הזית. מסיבה זו או אחרת הזן הסורי ידע להתגבר על המחלות אך לא הזנים האירופאים.

מובן מכל האמור והמדווח שהנושא בכללו נחל כישלון וההרכבות לא הצליחו לשנות באופן משמעותי את הרכב הזנים, טיב תוצרת הכרם ותרומתו הכלכלית.

כרם הזיתים כגורם חברתי

בנוסף לערכו הכלכלי שימש כרם הזיתים ובעיקר עבודת המסיק, כמרכז חברתי וכמקום מפגש חשוב מאין כמוהו. על כך כותבת פרידה פרימס בעלון לאחר גיוס כללי למסיק הזיתים בעונת

1956. היא מעלה זיכרונות, עת היה כרם הזיתים מקור קיומנו עם בואנו מחדרה לחולדה, ומקום עבודתנו היחיד כמעט. היא מגדירה את הכרם "מרכז חיינו החברתיים". בבוא המסיק, יצאנו כולנו למטע, העבודה בצוותא, השירה, הצ'יזבטים – השכחו מליבנו את בדידותנו ואת עתידנו המעורפל... ואחרי ארוחת הערב בררנו את הזיתים כשאנו ישובים על רצפת חדר האוכל... והיא עוברת לתאר את מציאות חיינו עתה "...היום הקבוצה היא המקום המפגר ביותר בשביל האישה, בשטח של עבודה יוצרת. (ולכן) בעצם יציאתנו המשותפת לעבודה (בגיוסים) היה משהו יותר מהותי, תחושה של שותפות אמת, של עבודה ויצירה. עבדנו יחד – והפעם גם בנינו וילדינו איתנו... דברי חברות על משב רוח רענן ביום זה, שמחת הילדים לראות גם את אימותיהם עובדות מחוץ לכותלי הבית – היו ביטוי לשינוי נכסף".

"בקבוצה" - 20.11.1959 – כותב ישעיהו לינדר על ניסיונות במסיק זיתים ועל המלחמה בהדברת מזיקים. סס הנמר הוא המזיק העיקרי שעדיין מחפשים חומר שיקטול אותו במחילתו באופן יעיל וכלכלי. הכנסות והוצאות בכרם הזיתים – הכנסות תשי"ח והוצאות תשי"ט – הפסד של 21377 ל"י. ממשיכים בגיזום ועוקרים בחלקת ה-70 דונם כ-30 דונם.

"בקבוצה" - מיוולי 1960 - מדווח ישעיהו לינדר על ספירת עצים עם פרי, נוהל שנעשה מדי שנה בשנה בכדי לקבל מידע, להעריך את כמות הפרי ולהתכונן לעונה כראוי. לפי הספירה השנה יהיו כ-25 טון, כמות זעומה. נעשתה פנייה ליוסף וייץ בקשר לבדיקת אי-הפוריות של הכרם וביקרו אותנו אנשי התחנה לחקר החקלאות. שנה לאחר מכן הייתה שנת שיא ביבול הזיתים.

"בקבוצה" - 22.9.1961: שיחה מיוחדת במוצאי ראש השנה

השיחה דנה בעניין מסיק הזיתים בעונה זו. הוחלט שכל ילדי בית-הספר מתגייסים למסיק זיתים בימי החופש של סוכות, ולא ייסעו לחופשות. כמו כן, נקבל מחנות-עבודה בזמן החגים ובשבתות והכל – למסיק הזיתים. הוחלט: לבקש ממזכירות האיחוד לשחרר את כל החברים שלנו העובדים ב"איחוד (הקבוצות והקיבוצים)" ובשנת שירות למסיק זיתים.

כאן המקום לציין שילדי בית הספר, מהכיתות הנמוכות ביותר, היו יוצאים עם המטפלות שלהם לעבודה בליקוט זיתים שנפלו ארצה, כשעה מדי יום לאחר הלימודים. הילדים הגדולים יותר, בגיל הנעורים, כבר השתתפו במלאכת המסיק במלואה.

כעבור שבועיים – המסיק עדיין לא נכנס למלוא תאוצתו... הובטחו לנו עובדים מהלשכה, לעת עתה עובדים (רק) 16-18 פועלים שכירים והם מביאים מדי יום למחסן זיתים רק 100 תיבות (1.5 טון) בעוד שצריך להביא כל יום 500-600 תיבות (כ-10 טון). בינתיים מסיימים את ההשקאה האחרונה והזיתים לבטח עוד יגדלו.

"בקבוצה" - 3.11.1961: בשבועיים האחרונים גבר קצב המסיק ובשבוע האחרון הגיעו אף לשיא יומי במסיק: 740 תיבות ביום אחד, כ-12 טון. עבדו ב-3 קבוצות כ-110 פועלים. עד עתה נמסקו קרוב ל-200 טון זיתים. במחסן זיתים נכבשו כבר קרוב ל-150 טון.

בעלון הבא - 17.11.1961 – סיכום המסיק ומסקנות – מאת שפטל צוקרמן

"...נמסקו עד כה 260 טון (ויש עוד קצת על חלק מהעצים לאחר מסיק ראשון), מהם נכבשו במחסן זיתים 180 טון. נמכרו לבתי חרושת אחרים 50 טון ועוד כ- 25-30 טון סוג ג' ופסולת. מי מסק? פועלים שכירים – 225 טון – 86%, היתר מתחלק – ילדי בית ספר – 15 טון – 6%, גיוסי נוער בחגים – כ-5 טון – 2%, ועוד 10 טון ע"י גיוסי חברים, ערבים, ניסיונות ע"י זרם מים ועוד. במשך כ- 20 ימי מסיק מלאים עבדו מדי יום כ- 100 פועלים, מתוכם 80 פועלים קבועים מדי עונה מעקיר (קריית עקרון), ובס"ה קרוב ל- 3000 ימי עבודה. המסיק נעשה בתחילה בעזרת **מסרקות** ולאחר מכן רק בידיים. היה השנה הרבה פרי אך רובו היה קטן וסוג ב' – כ- 60%. ... לסיכום, עונה זו היא מאלפת וצריכה לשמש גם להסקת מסקנות לגבי העתיד – עתידו של הכרם בכלל, וכן סידורי המסיק והכיבוש בכלל זה".

התנודתיות השנתית ביבול, בפעולת המזיקים השונים והשפעתם על רווחיות הענף היא מדהימה בקיצוניותה וגרמה לכך שעל אף שהייתה זו שנת השיא בכל הזמנים ביבול הזיתים שאלת עתיד הענף וכדאיות המשך פעילותו בחולדה ריחפה מעליו כצל.

בשנת 1959 החלו ניסיונות במיכון מסיק הזיתים בעזרת אנשי משרד החקלאות. בתחילה בעזרת סילוני מים. הניסיון היה מספיק מוצלח כדי לתלות בו תקוות רבות, כותב ישעיהו לינדר בעלון, ועם זאת יש להמשיך בניסיונות להחליש את עוקץ הפרי בעזרת ריסוס מתאים כפעולה מקדימה למסיק. אך השיטה כנראה לא הייתה מספיק מוצלחת ובהמשך ניסו למסוק בעזרת שייקר – מנערת.

"בקבוצה" – 1964 – דווח על מסיק מכני בארה"ב. 1965 – הוחלט להשקיע 2000 ל"י בשייקר-מנערת לכרם זיתים, מחריפה שאלת השגת פועלים שכירים למסיק.

- 1966 - דווח על ניסיונות במסיק מכני של הזיתים שנערכו ע"י יואב שגיא ממשרד החקלאות והושקעו בהם 4000 ל"י. העבודה עם ה"שייקר" הייתה חלשה והוא מסק בס"ה 4 טון. 80 טון זיתים נמכרו למפעל בית-השיטה. הייתה זו שנה טובה לענף – הכנסה של 94,785 ל"י, מקום ראשון בין ענפי המטעים, בשנה לאחר מכן 1967, עמדה ההכנסה על 70,249 ל"י, ובשנת 1968 – 29,152 ל"י. ירידה ברורה עקבית.

בכך נגמר נושא המסיק המכני בכרם הזיתים ההיסטורי של חולדה. עם זאת הוא נמשך ובהצלחה רבה, בכרמי זית מודרניים שתוכננו וניטעו לעצירת שמן.

- 1968 – הפרי נמכר על העצים לסוחרים.

- 1969 – משה הס מרכז הענף מדווח שהזיתים נמכרו לחברה לפיתוח עמק בית שאן. המסיק מבוצע עם 20 פועלות שכירות מקרית-עקרון, וקבוצת פועלות משטחי הגדה המערבית.

- 1970 – מוגשת תלונה במשטרה כנגד מרכז המשק בגין עקירה ללא רישיון.

- 1971 - שטח כרם הזיתים – 302 דונם. הוגשה בקשה לעקירת עצי זית. נערך זיכרון דברים עם בי"ח דוד מאיה ושות' על מכירת הזיתים על העץ.

- 1973 - מוכרים לעיריית ירושלים 2500 עצי זית ונמשכת בכך הקטנת כרם הזיתים.

- 1975 - מתקבל רישיון יערות להחלפת זן על שטח של 260 דונם בדרך של גיזום העצים.

-1977- מתקבל רישיון עקירה ל- 120 דונם גדמי זיתים ואילו לגבי 120 דונם נוספים שנשארו

בשטח מומלץ ע"י משרד החקלאות שיוצאו ממשבצת חולדה ויועברו לטיפול הקק"ל.

- 1984 - נמשכת עד תום עקירת עצי הזית מכרם הזיתים המקורי. נשארה חלקה בת כ- 15 דונם בכניסה ליער ובה מעט עצים מקוריים, עצים שהועברו לכאן ע"י הקק"ל ונטיעת מילואים, זכר לכרם הזיתים המפואר של חוות חולדה.

ברשימה לזיכרו של משה הס שכתב בתחילת שנות ה- 80 יוחנן הנדל, חבר חולדה ו"עוזרו" כהגדרתו, של משה בהכנסת מערכת עצירת השמן ולימוד הנושא בחולדה, הוא מכנה את עניין נטיעת כרם הזיתים ע"י "קרן תרומת עצי הזית" כמעשה "נאיבי במקצת" עקב חוסר המקצועיות ועירוב הזנים. אפשר להסכים עימו על כך בחוכמה שלאחר מעשה, אך יש לראות זאת בהקשר של תחילת המאה וראשית החקלאות בארץ ישראל. אך ממשיך ואומר יוחנן הנדל ש"במבט לאחור" היה כרם הזיתים עבור חולדה "ירושה אומללה". זוהי טענה שראוי להתווכח איתה. שנים לא מעטות שירת הכרם את קבוצת חולדה נאמנה, מבחינה כלכלית, תעסוקתית וחברתית, אך החל מנקודת זמן מסויימת לא היה בכוחה לאבחן את ירידת ערכו במשק המודרני ואת ההכרח להמשיך לעקור ולחסל כליל את הכרם, וכך נמשכו "ייסורי הגסיסה" שלו מספר שנים נוספות, ללא צורך.

אמוץ פלג, ארכיון חולדה, אוקטובר 2016